

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Зінаіда Данільчык (Гродна, Беларусь)

ВЫКАЗНІК У ПАЭМЕ ЯНКІ КУПАЛЫ “БАНДАРОЎНА”: СТРУКТУРНЫЯ ТЫПЫ, АСАБЛІВАСЦІ БУДОВЫ, СПАСАБЫ ВЫРАЖЭННЯ

Вершаваныя творы Купалы – гэта яскравая ілюстрацыя вялікіх магчымасцей мастацкага, вобразнага слова паэта. Мова яго паэм, вершаў вызначаецца багаццем і разнастайнасцю як лексічных сродкаў, так і сінтаксічнага ладу.

Паэма “Бандароўна” – невялікі твор, але ён адметны шырынёй сінтаксічных канструкцый і граматычных формаў. У гэтай паэме выразна адчуваецца сувязь з народна-паэтычнымі традыцыямі, творчае развіццё якіх дало магчымасць Купалу стаць вялікім песняром беларускага народа.

Засяродзім увагу на структурных тыпах, асаблівасцях будовы, спосабах выражэння выказнікаў, якія Купала выкарыстоўвае ў паэме “Бандароўна”.

Як сведчаць назіранні, пераважную большасць тут складаюць простыя выказнікі, выражаныя дзеясловамі ў форме розных часоў і ладоў: Не віхор *кальша* лесам, Не ваўкі *заводзяць*, Не разбойнікі гурмою За дабычай *ходзяць* [1, 80]; Адна зорка *мігацела* – І тая *прапала* [1, 86]. *Застанецца* памяць толькі У стадзе галубіным, Што ім *выдзер* хтось галубку Крыважадным чынам... [1, 87].

У функцыі простых выказнікаў занатаваны дзеясловы-імператывы, якія паэт ужывае ў пабуджальных канструкцыях, што часам маюць у сваім складзе імператыўныя выклічнікі, а таксама звароткі. Так, напрыклад, такія дзеяслоўныя формы сустракаем у пятай частцы паэмы, дзе Купала як бы ад свайго імя звяртаецца да Бандароўны ў час яе ўцёкаў ад панскай пагоні: Ой, няшчасна Бандароўна, *Адначні* часіну, *Памаліся* за сябе ты, За сваю *Ўкраіну!* На сырой *прыляж* зямельцы, *Атулісь* касою, *Няхай* сэрцайка дзявоча *Прыйдзе да спакою. Думай*

думкі, што чыніці У бядзе паганай, Калі панскія служакі Прывядуць да пана! [1, 85–86].

Аналагічныя імператыўныя формы знаходзім і ў адказе Бандароўны пану Патоцкаму: – Сваё золата, палацы *Застаўляй* сабе ты, Сам заморскае віно *пі*, І *насі* саеты. *Пі*, *гуляй* з сваёй раўнёю, *Покі* ваша сіла, – Бандароўне больш да твару – Чымся ты – магіла [1, 89].

У паэме найчасцей простыя выказнікі аўтар ужывае не адзіночна, а спалучае іх у адкрытыя або закрытыя рады аднародных членаў: *Не чакае* Бандароўна тут сабе пацехі І *не верыць* панскай ласцы І ў панскія ўсмехі. *Ручкі* белы *заламала*, *Звесіла* галоўку, А тым часам пан Патоцкі *Выйшаў* у бакоўку. І *прыносіць* ён стуль стрэльбу, *Куляй набівае*, *Ў* рукі *ўзяў* і Бандароўну *Голасна пытае*... [1, 88].

Шырокае выкарыстанне Купалам аднародных выказнікаў можна растлумачыць той акалічнасцю, што падзеі ў паэме падаюцца ў развіцці, у пэўнай паслядоўнасці. Вось як апісвае паэт той момант, калі прыбіралі Бандароўну ў апошні шлях, на вечны спачын: *Прыбіралі*, як да шлюбу, *Ў* белю і вэлёны, *Заплаталі* буйны косы *Ў* каснікі чырвоны. Пазлацістыя на пальцы Персцяні *ўздзявалі*, У замшовы чаравікі *Ножкі абувалі*. З руты-мяты ёй вяночак *Вілі* ў дамоўку, Як карону каралеўне, *Клалі* на галоўку. *Збілі* з дошак габляваных Белу дамавіну І *лажылі* ў ёй няшчасну *Забіту* дзяўчыну [1, 92-93].

Як сведчыць апошні прыклад, чатыры штрафы з аднароднымі простымі выказнікамі ў згаданай паэме ўяўляюць сабой няпоўныя сказы з апушчанымі дзейнікамі, якія падказваюцца папярэднім кантэкстам: *Забіралі бацька*, *маці* Родную дачушку, *Неслі* ціха, *асцярожна* Сваю мёртву служку [1, 92].

Пашыраны ў творы і простыя выказнікі, выражаныя фразеалагізмамі і сінтаксічна непадзельнымі дзеяслова-іменнымі словазлучэннямі, якія па значэнні адпавядаюць дзеясловам: *Ой, ламалі* свае *рукі* Стары са старою: – *Налажылась* донька наша *За ўсіх галавою!* [1, 91]; *Бянкуе* з казакамі, *Мёд*, віно п'е *квартай*, *К* маладзіцам і дзяўчатам *Лезе смоллю* ў *жарты* [1, 83]; На сырой прыляж *зямельцы*, *Атулісь* касою, *Няхай* сэрцайка *дзявоча* *Прыйдзе да спакою* [1, 85]; *Неспакоен* пан Патоцкі *У* сваёй правіне, *Што ўчыніў* такую *крыўду* Ні пра што *дзяўчыне* [1, 93]; А *вечер* крылаты *Распятаў* ёй косы *буйны*, *Песціў* белы *грудзі*, *Болей жалю меў* над ёю, *Як* якія *людзі* [1, 85] і інш.

У апошніх трох прыкладах сінтаксічная непадзельнасць спалучэнняў *няхай прыйдзе да спакою*, *учыніў крыўду*, *жалю меў* тлумачыцца семантычнай непаўнатой дзеясловаў. Згаданыя словазлучэнні можна лёгка трансфармаваць у адпаведнікі-дзеясловы *няхай супакоіцца*, *пакрыўдзіў*, *зжаліўся*.

Іншы раз простыя выказнікі, выражаныя дзеясловамі, паэт спалучае ў аднародныя рады з выказнікамі-фразеалагізмамі: У гульні сама *рэй водзіць*, Весела *міргае*, *Задзіўляе* ўсіх чыста, Як зара якая [1, 82]; Калі ж дзе ўпадзе ў вока Хараство дзявоча, – *Абняславіць*, *абнячэсіць*, Бацьку *плюне ў вочы* [1, 80].

Мае месца ў паэме і такія кампазіцыйны прыём, як сінтаксічны паралелізм у будове асобных строфаў, якія пачынаюцца простымі выказнікамі. Так, у адзінаццатай частцы паэмы чытаем: *Загадаў* капаці яму, Мураваці з мура... *Загадаў* слаць да магілак Сцежку дыванамі І пасыпаць дываночкі белымі цвятамі. ...*Загадаў* іграць музыкам Сумнае ігранне [1, 93]. Да дзеясловаў-выказнікаў у гэтых канструкцыях прымыкаюць аб'ектныя інфінітывы-дапаўненні *капаці*, *мураваці*, *слаць*, *пасыпаць*, *іграць*, якія не маюць пашырэння ў мове. А гэта сведчанне пра своеасаблівую Купалаву манеру ў пабудове сінтаксічных канструкцый.

Фактычны матэрыял сведчыць, што аўтар унітоўвае ў канву паэмы і састаўныя выказнікі, сярод якіх ёсць як састаўныя іменныя, так і састаўныя дзеяслоўныя. Састаўны выказнік у паэме не мае пашырэння. Так, у састаўным іменным выказніку прызвязачная частка найчасцей выражаецца прыметнікамі, радзей – назоўнікамі, дзеепрыметнікамі і прыслоўямі. Апісваючы хараство гераіні паэмы, Купала выкарыстоўвае ў прэдыкатыўнай функцыі назоўнікі з нулявой формай звязкі ў спалучэнні з параўнальным злучнікам *як*: *Як маліны*, *яе губкі*, *А твар, як ліля*, *Як дзве зоркі*, *яе вочы*, *Гляне – свет яснее* [1, 81]. Хочацца зрабіць агаворку наконт беспадстаўна ўжытых косак паміж дзейнікам і выказнікам у прыведзенай страфе паэмы. Нарматыўна ў падобных канструкцыях або не ставіцца ніякі знак прыпынку, або ставіцца працяжнік. Коскі ў гэтых сказах – прыкрая памылка. Вельмі шкада, што яна паўтараецца і ў падручніку-хрэстаматыі для 9 класа [2, 59].

Прэдыкатыўныя прыметнікі паэт ужывае найчасцей у кароткай форме, і гэта заканамерна, бо такая форма з'яўляецца, па-першае, нарматыўнай для беларускай мовы. Па-другое, выкарыстанне кароткіх прыметнікаў у ролі выказніка нярэдка абумоўліваецца рыфмай: Тут як стрэліў пан Канеўскі *Ў лева яе вуха*, – *Стала* наша Бандароўна *І нема*, *і глуха* [1, 90]; Дый заглянулі, знаць, крэпка *Ў ворагава сэрца*: Пан Патоцкі *ўжо не рад стаў* Сам сабе і дзеўцы [1, 91]; Твае грозьбы ёй *не страшны*, *Не страшна* цярпенне [1, 90].

Поўныя формы прэдыкатыўных прыметнікаў выкарыстоўваюцца аўтарам у адзінкавых выпадках: Рост *высокі*, стан *навабны*, Уся, як цень, *павеўна*. Як ідзе яна, бывала, – Набок каралеўна [1, 82]; Ночка цёмная глядзела *Ды цямнейшай стала*... [1, 86]; *Дужы* ты з сваім багаццем, *А я сілы большай*... [1, 90].

Іншы раз поўныя і кароткія формы прэдыкатыўных прыметнікаў Купала спалучае ў рады аднародных членаў: Не папусціць у крыўду славу, Славу ды свабоду, Хоць і *дуж ты, і багаты*, Ды панскага роду [1, 83].

Зафіксаваны толькі два прыклады з прэдыкатыўнымі дзеепрыметнікамі і прыслоўямі: Ўбор дзявочы *абарваны, Зблытанья* косы, Ў вочках толькі рдзяцца слёзы, Як улетку росы [1, 87]; А сягоння ж *выглядае лепей*, як заўсёды, – У карчомцы з казакамі Цешыцца з свабоды [1, 82].

У паэме занатавана шэсць канструкцый з састаўным дзеяслоўным выказнікам, дзе ў якасці звязак, якія выконваюць дапаможную функцыю, паказваючы на час і розныя мадальныя ацэнкі таго дзеяння, што абазначана інфінітывам, паэт выкарыстоўвае як агульнаўжывальную звязку *хацець*, так і неардынарныя звязкі *воліць, патрапіць, умець*, характэрныя для Купалавай манеры пісьма. Напр.: Толькі з крыўдай аднолькавай Вочы пазіралі, Як бы ўсіх *пытаць хацелі*: За што пакаралі? [1, 91].

Лексема *воліць* не засведчана ў ТСБМ зусім, але аўтар ужывае яе ў якасці сіноніма да агульнаўжывальных дзеясловаў-звязак *хацець, жадаць*: – Ну, што *воліш* сабе *выбраць*, Пышная паненка: Ці ў бяседзе засядзі Вось пад гэтай сценкай... [1, 89].

Звязку *патрапіць* са значэннем ‘змагчы, здолець зрабіць што-н.’ (ТСБМ, IV, 105) Купала ўнітоўвае ў канву паэмы як сінонім да дзеяслова-звязкі *магчы*: Ох, *патрапіць* народ часам За сябе *ўступіцца*, – *Зруйнаваць* палацы вашы, Вашай *кроўю ўпіцца*... [1, 83].

Дзеяслоў *умець* у значэнні ‘валодаць якой-н. здольнасцю, быць здольным да чаго-н.’ (ТСБМ, V (2), 20) паэт выкарыстоўвае ў якасці звязкі як сінонім да дзеяслоўных звязак *магчы, быць здольным*: Шмат *цярпець* народ *умее*, *Умее* ж і *памсціцца*, Як дадзене вельмі крыўда, Як зло разгасціцца [1, 94]; Пан з Канёва не даруе Хараству тваёму, Як *не ўмее дараваці* Ён нідзе нікому [1, 84].

Падводзячы вынікі назіранняў, адзначым, што паэма “Бандароўна”, якая вывучаецца ў 9 класе, можа быць аб’ектам аналізу і на ўроках беларускай мовы, а таксама на практычных занятках па сінтаксісу сучаснай беларускай мовы ў ВНУ. Такі падыход дасць магчымасць ажыццявіць міжпрадметныя сувязі, паглыбіцца ў змест Купалавых твораў, засяродзіць увагу вучняў і студэнтаў на асаблівасцях сінтаксічнага ладу паэмы.

Літаратура:

1. Купала, Я. Бандароўна / Я. Купала // Зб. тв.: у 7 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972 – 1976. – т. 5. Паэмы. Пераклады. – 1974. – 588 с.

2. Рагуля, А. У., Кушнярэвіч, В. В., Гарадко, Г. С. Беларуская літаратура: вуч. дапам. для 9 класаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі: у 2-х частках. Ч. II, – Мінск: Маст. літ., 2006. – 295 с.